

ТОПЛИЧКИ УСТАНАК У ОГЛЕДАЛУ
„СРПСКИХ НОВИНА“

Милена Жикић

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Стотину година од избијања Топличког устанка се навршава 2017. године. У години јубилеја неопходно је анализирати новинске чланке, објављене у листу Српске новине, посвећене Топличком устанку. Аутор у раду, на основу штампе, анализира моменте који су претходили избијању Топличког устанка и условили избијање јединог устанка против окупатора у Првом светском рату. Значај штампе као историјски извор не сме се ни преценити ни потценити, јер иста пружа могућност да се досадашња сазнања допуне, а тиме стекне и шира слика о једном или више историјских догађаја.

Кључне речи: *Први светски рат, окупација, Топлички устанак, Коста Војиновић, бугаризација, штампа*

Први светски рат, који је започео Аустроугарском објавом рата Србији 28. јула 1914. године, запамћен је по свирепим и бруталним поступцима освајача (Аустро-угарске, Немачке и Бугарске). Окупација српске територије (октобар 1915. године) од стране аустроугарске и бугарске власти довела је до успостављања посебне управе у оквиру окупаторских зона власти. Принцип је био колико освајача/окупатора толико територија/зона. У складу са поменути, територија Србије је након окупације подељена. Аустроугарска окупациона зона са седиштем у Београду, обухватала је 12 округа, и била под управом Војно-генералног гувернмана Србија. Бугарска је са седиштем у Нишу и Скопљу била организована у две војно инспекцијске области (Морава и Македонија), а Немачка је дуж моравско-вардарске долине имала своју Етапну зону.¹

Један од задатака окупаторских власти је трајно обезбеђивање заповедних територија. Тим поводом је окупациона управа спроводила у домену политичког живота велику строгост и насртала на националну свест становништва и државе. Бугарска окупациона управа је примењивала макијавелистичку политику. У настојањима да што брже спроведе денационализацију становништва није бирала средства. Депортација

¹ Божица Б. Младеновић, *Град у аустроугарској окупационој зони у Србији од 1916. до 1918. године*, Београд : Чигоја штампа, 2000, стр. 16.

одраслих мушкараца од 18 до 50 година старости, увођење бугарског језика, масовна погубљења, биле су мере сурове бугарске политике. Закон о имовини омогућавао је одузимање имовине лицима која приликом уласка бугарских трупа нису била на својој имовини. Била је забрањена употреба српског писма, језика, српских личних имена, као и српских натписа. Настава је реализована на бугарском језику и српска деца су била обавезна да је похађају. Отворен је већи број како основних школа тако и гимназија, у којима је ширена бугарска идеологија са циљем да деца постану Бугари то јест поврате своју изгубљену бугарску националност. Са реализацијом постављених циљева се кренуло одмах након окупације доласком војника, чиновника и наставника као главних стожера за спровођење бугаризације.²

Оно што је спајало аустроугарску и бугарску власт била је политика бруталности и свирепости. Репресивне мере биле су присутније у бугарској окупационој зони. *Српске новине* су се огласиле приликом спровођења бугаризације српског становништва. „Они су, у чистим српским местима, у која без немачке помоћи, не би никада ушли, отворили одмах бугарске школе, и тамо где се није никада чула бугарска реч, почели бесплодан посао одвођавања и пропаганде.“³ Настава у школама је била подређена бугаризацији. Часови музичког васпитања реализовани су употребом песама, које су омогућавале да се лакше бугарски језик научи и комуникација између учитеља и ђака побољша.⁴ Кап која је прелила чашу горчине била је најављена регрутација српског мушког становништва у бугарску војску. Тим поводом огласиле су се и *Српске новине* чланком: „Бугарска свирепства: Бугари регрутују Србе у освојеним областима.“⁵

Вест је попримила и шире размере. О поменутом догађају је писала и швајцарска штампа. „Балканска Агенција јавља, да је бугарска Влада наредила, да се изврши регрутовање у Нишу и долини Мораве. Сви Срби од 19 до 40 године имају се одмах пријавити лекарским комисијама, које ће вршити прегледе од 8 до 16 марта.“⁶ Историчар Митровић наводи да су пописом становништва били обухваћени мушкарци од 18 до 50 година старости. Осим тога, наглашава да одлука није донета само због „попуне бугарских трупа него је њен прави смисао очевидно био у томе да се врши денационализација најширих размера путем укључивања у бугарску војску.“⁷

И поред тога што је издата наредба била у супротности са одредбама Хашке Конференције, бугарски листови, *Народна права*, *Препорец* и *Мир*, већ од 14. фебруара објављују спискове рада регрутних комисија. „Они то чине јавно, безобзирно и пркосно, као да баш хоће да кажу да их се не тичу међународни уговори.“⁸ Регрутација је требала да отпочне у Пиротском округу 20. фебруара, а у Топличком (Куршумлија) дан касније. Све детаље о регрутовању у Поморављу (дан и место

² Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Српска књижевна задруга : Београд, 1984, стр. 372-375.

³ *Српске новине*, бр. 26, 2. март 1917, стр. 1.

⁴ Марина Гавриловић, *Певање као културни подстицај музичког васпитања у бугарској основној школи у Нишу 1915-1918*, у: Караџић, бр. 6 (2014), стр. 107-108.

⁵ *Српске новине*, бр. 25, 28. фебруар 1917, стр. 1.

⁶ *Исто*.

⁷ Андреј Митровић, *нав. дело*, стр. 375.

⁸ *Српске новине*, бр. 26, 2. март 1917, стр. 1.

рада комисије), са упозорењем да ће сви који не буду извршили регрутацију бити осуђени као дезертери, објавили су бугарски листови. На основу објављених дана за регрутацију може се уочити да је било предвиђено да рад регрутне комисије у Пиротском округу траје 21 дан, најдуже од свих осталих места.

У следећем броју *Српских новина*, у чланку „Регрутовање у Поморављу“, који је објављен почетком марта месеца (2. марта 1917. године), издата наредба је осуђена и окарактерисана као мучки напад. „Свирепост овога акта нема границе. Нити се насилним одрођавањем, на брзу руку, може што постићи; нити се насилним регрутовањем може успети што друго до провоцирање нових мучких убистава нашег несрећног поробљеног становништва. У овом и физичком и моралном мрцварењу има лудости колико и мржње. Вештачки створени војни бегунци као и војници биће само нови непријатељи којима ће бити дража смрт у српском Поморављу него на бугарском фронту.“⁹

Када су бугарске власти најавиле мобилизацију српског мушког становништва у бугарску војску дошло је до устанка, који је дао посебно обележје рату. Да подсети-мо мобилизација је била најјача мера уперена против Срба и њихове државе и настала је као реакција на политику денационализације, сталног шиканирања становништва и економске експлоатације. Најављена мобилизација српског мушког становништва у бугарску војску, учврстила је Србе у покретање оружаног устанка против бугарских власти. Чак је и женевски лист „Женевоа“ у чланку *Устанак у Србији* писао о овом догађају. „Режим терора који трпи српско становништво од стране Бугара у заузетим српским крајевима, изазвао је неколико устаничких локалних покрета. У српским окрузима дуж Мораве, као и у Македонији, много становника побегло је у планине. Конфисковање имања избегличких, неправедна реквизиција и насилно регрутовање Срба за бугарску војску, додајући томе глад која је настала због одзимања свих животних намирница, најзад су раздражили становништво.“¹⁰

Осим тога, српско становништво које је живело под бугарском окупацијом у Моравској области, имало је одређене обавезе и права. Независно од пола и узраста сви су били у обавези да говоре бугарски, да пријаве грађане који раде против бугарске власти, да користе бугарско писмо и у интерној и званичној преписци, да заборава српске изразе и да се зову Бугарима, као и да храном помогну опстанак Моравске области. Као награда за испуњење обавеза, следиле су повластице. Становништво је добијало одобрење за вршење трговине, путовање, као и олакшице за становање. Најстрожије је било забрањено: говорити реч Србин, служити се српским језиком, певати српске песме, говорити против Бугара, учинити услугу србофилу, за преписку користити српски језик, натписе на дућанима исписивати на српском језику, новорођенчадима српским давати српска имена, као и улицама.¹²

⁹ Рад регрутних комисија у Пиротском округу предвиђен је био за период од 20. фебруара до 13. марта. У Нишавском округу је био предвиђен од 7. до 14. марта; у Куршумлији од 21. до 28. фебруара; у Прћиловици од 26. фебруара до 2. марта; у Жабарима од 2. до 5. марта; у Великом Градишту од 6. до 9. марта; у Ђуприји од 13. до 18. марта и у Свилајцу и Доњем Милановцу од 20. до 23. марта. (*Српске новине*, бр. 25, 28. фебруар 1917, стр. 1.)

¹⁰ *Српске новине*, бр. 26, 2. март 1917, стр. 1.

¹¹ *Српске новине*, бр. 41, 6. април 1917, стр. 3.

¹² Миливоје Перовић, *Топлички устанак 1917*, Београд : Слово љубве, 1971, стр. 306-307.

Циљеве бугарске политике су били да се у поробљеним крајевима људство искористи за нову радну снагу, нове потрошаче, насиље и осиромашавање. Освајање насељеног простора је почело путем образовног бугарског система (отварањем бугарских школа у Србији). У местима где се бугарска реч никада није чула вршена је пропаганда и одрођавање. „Њихова бесмислена пропаганда личи јуначењу нападача на човека везаних руку; њихов варварски језик заборавиће сва српска деца у Врању, Нишу и Пожаревцу, онога дана кад пукне први српски топ близу Скопља“.¹³

Као одговор на политику терора организован је оружани отпор на територији бугарске окупационе области Морава, на подручју око реке Топлице, Јабланице, планина Јастрепца и Копаноника и проширен на пределе од Црне Траве до Косова. Борбе су вођене између поробљених српских устаника и тројне непријатељске – окупаторске војске (бугарске, аустроугарске и немачке), појачане арнаутским плаћеницима. Женевски лист „Женевоа“ је објавио: „У месецу фебруару војне власти бугарске већ су почеле да се боје и, да би сузбиле покрет у корену, наредише ново интернирање мушког становништва. Ова мера, коју су Бугари извели са великим свирепством, као год и насилно регрутовање које хтедоше да изврше, примора српску револуционарну организацију да убрза своју акцију“.¹⁴

Борбе су трајале од половине фебруара до средине марта 1917. године. У једномесечним сукобима устаници су успели да ослободе Куршумлију, Лебане, Прокупље, Власотинце и Блаце.¹⁵ Женевски лист је објавио да је устанак трајао петнаест дана, да су борбе биле сурове, да је број жртава био у великом порасту, као и да се „устаничка војска исцрпла пред вратима Ниша, који би пао у руке устаника да и трећа бугарска дивизија није доведена, те се Срби морадоше повући“.¹⁶

Устанак су обележила имена двојице војвода Коста Војиновић и Коста Миловановић Пећанац. Обојицу је спајала храброст, истрајност и јунаштво у борби против непријатеља, док су их године и животно искуство раздвајале.¹⁷ У устанку је учествовало око 10.000 устаника. „Првих дана марта месеца, нарочито 2, у Прокупљу изби побуна. Побуна се претвори у отворену буну. Пређашњи капетан, Коста Војиновић, стави се на чело покрета, и праве борбе отпочеше истога дана. Српски револуционари запленише оружје, које су Бугари оставили у војним магацинима. Број револуционара повећавао се с часа на час“.¹⁸ О војним успесима доследно је писао и западни лист: „Револуционари освојише Прокупље, Куршумлију и малу варош Лебане, као и највећи део врањског округа. Револуционари поставише српску власт у овим местима и покрет се ширио све више и више“.¹⁹ Војвода Војиновић је држао ватрене говоре, док су вести о успесима из првих дана устанка непрестано кружиле „У нашим рукама је Лесковац, Алексицац, Соко-Бања“, у циљу да се становништво осоколи, а устанике охрабри за борбу.²⁰

¹³ *Српске новине*, бр. 26, 2. март 1917, стр. 1.

¹⁴ *Српске новине*, бр. 41, 6. април 1917, стр. 3.

¹⁵ Божица Младеновић, *Жена у Топличком устанку 1917.*, Београд: Социјална мисао, 1996, стр. 14. (даље: *Жена*).

¹⁶ *Српске новине*, бр. 41, 6. април 1917, стр. 3.

¹⁷ Божица Младеновић, *Жена*, стр. 64-67.

¹⁸ *Српске новине*, бр. 41, 6. април 1917, стр. 3.

¹⁹ *Исто*.

²⁰ О Топличком устанку остали су записи и у листу Политика. У међуратном периоду, учитељица и пеникиња Даница Марковић је објављивала текстове о поменутом устанку, у току 1929. године. *Политика*, бр. 7516, 3. април 1929, стр. 2.

У току устаничких дана Бугари су испољавали велику бруталност, спровођена су зверства, спаљивана читава села, а велики број становника је на бруталан начин убијен. „Бугарско угушивање беше страховито, и над становништвом они почеше да врше насиља. Њихова освета претвори се у жељу за покољем без милосрђа. Бугари се, тада, бацише на центар устаничког покрета, на Лебане, Лесковац и Прокупље. Настаде прави покољ, у коме се нису штедели ни старци, ни жене, ни деца.“²¹ Италијанска штампа је 10. априла писала: „Потврђују се вести о побунама Срба у области-ма, што су их окупирали Бугари. Нарочито је било отпора насилном регрутовању. У Нишу и Лесковцу дошло је до устанка, које су Бугари гледали да у крви угуше.“²²

Живот војводе Косте Војиновића се угасио крајем 1917. године. Брачни пар Пан-тић (Роса и Вучко), је остао до последњих дана са Војиновићем, који је последње да-не провео у воденици изнад села Гргура. Управо, то је било место последњег сусре-та четника Вучка Пантића и војводе Косте Војиновића, у децембру 1917. године. „Го-ворили смо о угушеном устанку [...] Отишао сам од њега, и после пола часа путовања чуо сам пуцњеве у правцу воденице. То је војвода водио борбу са непријатељем.“²³ Четовање славног војводе Војиновића је прекинуто, опкољавањем воденице од стра-не Бугара. Када је вођа устанка у питању, *Српске новине* нас извештавају да нема поузданих информација о његовој судбини: „Није се могло добити никакво тачно оба-вештење о судбини шефа револуционара, Војиновића. Једни тврде, да је он погинуо пред самим Нишем, док други мисле да је побегао.“²⁴ За разлику од Војиновића, Ко-ста Пећанац је био активан учесник у Грађанском рату у Другом светском рату.²⁵

Прокупље су бугарске чете заузеле 14. марта, а два дана касније у Куршумлију је ушао аустроугарски 102. пук. Ово су биле борбе уочи прекида операција. Устанак је савладан 24. марта, а 25. марта је бугарска команда прогласила крај операција. Ме-ђутим, операције су настављене у брдовитим пределима устаничких области. Према промишљањима академика Митровића, устанком су Срби доказали да на окупираној територији од стране Бугара живи српско становништво, као и да је бугарска пропа-ганда о српској територији као својој националној територији била лаж.²⁶

Оно по чему ће се Топлички устанак највише памтити јесте сазнање да је био једини устанак против окупатора у току Првог светског рата, као и да су истом ве-лики допринос дале жене, о чему на жалост нема помена у *Српским новинама*.

Штампа

[1] *Бугарска свирепства*, Српске новине, бр. 25, 28. фебруар 1917, стр. 1

[2] *На бугарски начин*, Српске новине, бр. 43, 11. април 1917, стр. 3

[3] *Регрутовање у Поморављу*, Српске новине, бр. 26, 2. март 1917, стр. 1

²¹ *Српске новине*, бр. 41, 6. април 1917, стр. 3.

²² *Српске новине*, бр. 43, 11. април 1917, стр. 3.

²³ Цитирано према: Божица Младеновић, *Судбина жене у рату: Роса Пантић (1891-1945)*, Београд : Историјски институт, 2012, стр. 30. (даље: *Судбина жене рату*)

²⁴ *Српске новине*, бр. 41, 6. април 1917, стр. 3.

²⁵ Божица Младеновић, *Судбина жене рату*, стр. 65.

²⁶ Андреј Митровић, *нав. дело*, стр. 445.

[4] *Устанак у Србији*, Српске новине, бр. 41, 6. април 1917, стр. 3

[5] Марковић Даница, *Топлички устанак*, Политика, бр. 7516, 3. април 1929, стр. 2

Литература

[1] Гавриловић Марина, *Певање као културни подстицај музичког васпитања у бугарској основној школи у Нишу 1915-1918*, у: Караџић, бр. 6 (2014), стр. 107- 115

[2] Митровић Андреј, *Србија у Првом светском рату*, Српска књижевна задруга, Београд, 1984.

[3] Младеновић Божица Б., *Град у аустроугарској окупационој зони у Србији од 1916. до 1918. године*, Београд : Чигоја штампа, 2000.

[4] Младеновић Божица, *Жена у Топличком устанку 1917*, Београд, Социјална мисао, 1996.

[5] Младеновић Божица, *Судбина жене у рату: Роса Пантић (1891-1945)*, Београд: Историјски институт, 2012.

[6] Перовић Миливоје, *Топлички устанак 1917*, Београд, Слово љубве, 1971.